

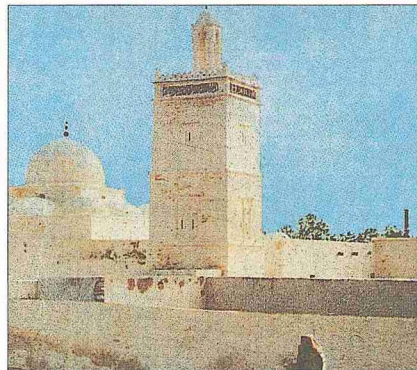
alınması için yardım talep ederek bir Kur'an-ı Kerim, Kādî İyâz'ın *eş-Şifâ* adlı eseriyile muhtasar bir *İhyâ'ü 'ulû-mi'd-dîn*, bir hadım köle ve bir mercan tesbih ile düşmandan alınmış bir kal-kandan oluşan bazı hediyeler gönder-miştir (TSMA, E, nr. 9212). Muhtemelen Cem hadisesi bu yardım talebine olum-lu karşılık verilmesini önlemiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Berberî kor-sanların üssü haline gelen ada, XVI. yüz-yılın başlarında da Oruç ve Hızır reisler-le daha sonra Turgut Reis'in Batı Akde-niz harekâtında üs olarak kullanılmıştır. Cerbe Turgut Reis'in 1551 yılındaki kah-ramanlıkları ile meşhur olup Turgut Re-is'in bir ara Cerbe Limanı'nda büyük bir hristiyan donanması tarafından abluka altına alındığı ve teslim olması beklenir-ken sekiz gemilik filosunu kızaklar üze-rinden kaydırıp denize açılarak başka yerlerde baskınlar yaptığı halk arasında bir efsane gibi anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti hizmetine giren ve Trablusgarp Beylerbeyliği'ne getirilen Turgut Paşa'nın (Reis) Cerbe'yi nüfuzu altına alması ve böylece Avrupa sahilleri, Malta şöval-yeleri ve İspanya Krallığı için sürekli bir tehlike teşkil etmesi, bu adanın Batı Ak-deniz hristiyan dünyası için önemini art-tırmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında Avru-pa'da oluşan Haçlı ittifakını büyük bir dikkatle takip eden Turgut Reis bir yan-dan hazırlık yaparken bir yandan da du-rumdan İstanbul'u haberdar etmişti. Fır-tınalar ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden güç belâ 1560 yılı başlarında Cerbe ön-lerine gelen Haçlı donanmasının kuman-danı asıl hedefi olan Trablusgarp sefe-rinden vaz geçip adayı hâkimi olan Arap şeyhinden kolayca teslim alarak orada çok muhkem bir kale inşa ettirdi. Aynı yıl içinde Kaptanıderyâ Piyâle Paşa ku-mandasındaki 120 gemiden oluşan Os-manlı donanması da İstanbul'dan hare-ket ederek Mora yarımadasındaki Mo-don üssü ile Rodos ve Midilli'den katı-lan gemilerle birlikte Cerbe önlerine gel-di. Karşılıklı top atışlarından sonra Türk donanmasının ikiye ayrılarak yaptığı us-talıkla manevra sayesinde kalabalık Haç-lı donanması dağıtıldı (14 Mayıs 1560); bu bozguna yetmişi yakın geminin bat-ırıldığı, yirmi kadarının da ele geçirildi-ği rivayet edilir. Cerbe deniz savaşında ünlü Türk denizcilerinden Uluç Ali Reis de (Kılıç Ali Paşa) bulunmuştur. Sonuçta Barbaros Hayreddin Paşa'nın ustalığın-da yetişen değerli Osmanlı denizcileri, onun Preveze Zaferi'yle (1538) başlattığı Akdeniz'de Türk hâkimiyetini Cerbe za-

feriyle perçinlemiş oldular. Deniz sava-sını kaybeden Haçlı askerlerinin Cerbe Kalesi'ne sığınmaları üzerine kale kara-dan Trablusgarp Beylerbeyi Turgut Pa-şa'nın kuvvetleri, denizden de donanma tarafından muhasara edildi. İki ay ka-dar süren kuşatmadan sonra İspanyol, İtalyan, Alman ve Malta askerlerinin mü-dafaa ettiği kale 30 Temmuz 1560 gü-nü alındı ve böylece fethi tamamlanan ada Trablusgarp Beylerbeyliği'ne bağ-landı; kalesi de tamir edildi. Cerbe'nin fethinden yaklaşık iki ay sonra berabe-rinde 4000 kadar esir, birçok düşman gemisi ve sancağıyla İstanbul'a gelen Piyâle Paşa parlak bir merasimle karşı-landı ve Şehzade Selim'in (II. Selim) kızı Gevherhan Sultan'la evlendirilerek Os-manlı hânedanına damat yapıldı. 1560 tarihli Cerbe Savaşı ile ilgili en önemli kaynak, savaşa katılan Tersane kâtiplerinden Zekeriyâzâde'nin *Ferâh* adlı ese-ridir. Ayrıca Piyâle Paşa tarafından Ni-dâî'ye yazdırılan *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe* de onu tamamlar mahiyettedir.

Tunus'un Osmanlılar'a bağlanmasın-dan sonra "şeyh" denilen mahallî yön-e-ticiler tarafından idare edilen Cerbe XVII. yüzyıl başlarından itibaren bazı dış sal-dırlara mâruz kalmıştır. Yerli yönetici-lerin Osmanlı idaresine karşı yarı bağım-sız gibi davranması ise zaman zaman merkezi zor durumda bırakmıştır. XIX. yüzyılda veba salgınları ve iç isyanlar yü-zünden çok sarsılan Cerbe bu asrın son-larında Fransa tarafından işgal edilmiş-tir (1881). Bugün, 1955'te istiklâline ka-vuşan Tunus Cumhuriyeti'nin Mednîn vil-âyetine bağlı olan adada yaklaşık 70.000 kişi yaşamaktadır. En önemli yerleşme merkezleri kuzeydeki Havmetü'ssük ile güneydeki Ecîm kasabalarıdır.

Cerbe'de Ulucami - Tunus

BİBLİYOGRAFYA :

- TSMA, nr. E 9212; BA, MD, nr. 3, s. 187, 223, 300, 518, 625; Zekeriyâzâde, *Ferâh*, Üsküdar Selimağa Ktp., nr. 768 (krş. a.e. İnşr. Orhan Şaik Gökyayl, İstanbul 1980); Nidâî, *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, British Museum, nr. 23.984; Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpa-gut — Fevzi Kurtoglu), Ankara 1935, s. 663-669; Peçüylü İbrâhim, *Târih*, I, 347, 441; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 68, 73-74; *el-Hulelû's-sün-düsiyye*, I, 357-360; II, 191-193; III, 159, ayrı-ca bk. İndeks; Hammer (Atâ Bey), VI, 111, 114-116, 121-126; Muhammed Ebû Râs b. Ahmed en-Nâsir, *Description et histoire de Djerba* (trc. Exiga), Tunus 1884; Aziz Samih, *Şimâli Afri-ka'da Türkler*, İstanbul 1936-37, I, 11, 24, 69; II, 188-189, 197-209; Uzunçarşılı, *Osmanlı Ta-rihi*, II, 364, 370, 385, 387-388; Danişmend, *Kronoloji*, II, 318-321; Saffet, "İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar", *TOEM*, I (1329), s. 20-34, 85-102; C. Monchicourt, "L'expédition espagnole de 1560 contre l'île de Djerba", *RT*, XX (1913), s. 499-516, 627-653; XXI (1914), s. 14-37, 136-155, 227-246, 332-353, 419-450; Salah-Eddine Tlatli, "L'île de Djerba", a.e., XLVIII (1941), s. 1-79; XLIX (1942), s. 1-124; C. Huart, "Un document turc sur l'expédition de Djerba en 1560", *JA*, XI/9 (1917), s. 291-302; A. Bombaci, "La fonti turche della bat-taglia delle Gerbe (1560)", *RSO*, XIX (1946), s. 193-218; G. Yver, "Cerbe", *IA*, III, 105-108; J. Despois, "Djarba", *EI*² (Fr.), II, 470-473; R. Mantran, "Djarba", a.e., II, 473.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

CERBEZE

(الجرينة)

Klasik ahlâk filozoflarının dört temel faziletin ilki saydıkları hikmetin ifratı kabul edilen bir ahlâk terimi (bk. HİKMET).

CERCERÂİ

(bk. ABBAS b. HASAN el-CERCERÂİ).

CERDE

(جرده)

Osmanlılar zamanında müslümanların güven içinde hacca gidip gelmelerini sağlamak maksadıyla kurulan hafif süvari birliği.

İslâm devletleri için hacıların yol gü-venliğinin sağlanması önemli bir mesele idi. Bu sebeple çeşitli tedbirlerin alındığı bilinmektedir. Osmanlılar'da hac farızası-nın düzenli bir şekilde ifasından ve ida-resinden emîrül'-hac sorumlu idi. Ayrıca bunun için cerde askeri teşkil edilmiştir. Bunları cerde başbuğu idare ederdi.

Osmanlılar hacıları kafieler halinde sevketme, belirli yerlere kaleler inşa et-me faaliyetlerinin yanı sıra güvenliği sağ-

lamak için iki tedbir daha almışlardı. Birincisi önemli yerlere kabileler yerleştirmek, ikincisi Şam-Mekke arasında hacıların karşılanması ve korunması için bir ordu teşkil etmekte (Barbir, s. 167). Yerli halkın bazı vergi muafiyetleri karşılığında önemli yerlerin ve geçitlerin güvenliğini sağlamaları bir Osmanlı siyaseti idi. Hac kafiləsi için Şam bölgesinde bu usul uygulanıyordu. Ancak bütün bu tedbirlere rağmen yerli kabileler hac kervanlarına sık sık saldırılar düzenliyorlardı. Bunu âdet haline getiren bazı kabile ve aşiretler vardı.

XVII. yüzyıla kadar cerde tabirine rastlanmamakta, bu görev muhtemelen başka bir yolla yürütülmekteydi. Cerde teşkilâtı başlangıçta Filistin bölgesinde Kudüs, Nablus ve Safed beyleri tarafından idare edilmiştir. XVIII. yüzyılda ise Trablusşam beylerbeyleri ve muhassılları cerde başbuğu olarak bu görevi üstlenmişlerdir. Nitekim Trablusşam valisine gönderilen 1159 (1746) tarihli bir fermanla, hacıların karşılanması ve güvenliklerinin sağlanması gerektiği ve bu vazife öteden beri Trablusşam valilerine havale edildiğinden kendisine de bu görevin verildiği belirtilmekte, daha önce olduğu gibi 1500 nefer askerin kapı halkından ve diğer kaynaklardan sağlanması istenmektedir (BA, MD, nr. 147, s. 287; nr. 152, s. 210). Ancak yüzyılın ortalarında Trablusşam valilerinin cerde için gerekli malî kaynağı temin etmekteki ihmalleri sebebiyle başbuğluğun Halep valisine, daha sonra da Hama sancak beyi Azmâde Esad Paşa'ya verildiği görülmektedir. Azmâde ailesinden başka fertlerin de cerde başbuğluğuna tayin edildiği bilinmektedir. Meselâ 1784'te Azmâde Abdullah Paşa Cerde başbuğu idi (Vâsîf, s. 136).

Cerde birliği esas itibarıyla 1500 kadar savaşçıdan meydana geliyordu. Filistin bölgesinde *tımar** sahiplerinin temin ettiği askerlerle cerde başbuğunun maiyeti bu rakamın dışında idi. D'Ohsson asker miktarını 15.000 olarak vermekteyse de arşiv kaynakları bu rakamı doğrulamamaktadır. Cerde birliği zilkade ve zilhicce aylarında Arabistan'da bulunurdu. Burada cerde askarının defteri tutulur ve görevli kadı tarafından kontrol edilirdi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 13.734).

Cerde birliklerinin XVIII. yüzyıl başlarında önce hacıları Ebyârûlganem'de, sonraları ise daha güvenli olması sebebiyle Hediyye'de karşıladığı ve onlara yiyecek içecek yardımında bulunduğu bilinmektedir (Barbir, s. 174). Bütün bu tedbirle-

re rağmen yine de bedevîlerin hacı kafilelerine yaptığı saldırılara dair arşiv kaynaklarında hayli bilgi bulunmaktadır.

Cerde teşkilâtının başlıca malî kaynağı, Filistin bölgesi ve Trablusşam eyaletinden toplanan vergilerle ihtiyaç halinde merkezden Hazine-i Âmire veya Hazine-i Enderûn'dan gönderilen yardımdı. Toplanan miktarın fazla olması halinde artan kısım merkeze iade edilirdi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 29.779). Merkezden gönderilen yardım hizmetin düzenli ve etkili bir şekilde ifası bakımından çok önemli idi. Nitekim 1730'da Patrona İsyanı neticesinde İstanbul'da yaşanan karışıklık, ayrıca Trablusşam eyaletinde hüküm süren kıtlık sebebiyle malî kaynağın sağlanması konusunda değişik bir yola başvurulmuş ve *mukâtaa** sahiplerinden cerde için silahlı 1000 kişi temin etmeleri istenmişti (BA, Ali Emîrî, III. Ahmed, nr. 3261). Diğer taraftan 1758'de yeni Trablusşam valisi Abdurrahman Paşa cerde için gerekli malî kaynağı temin edemeyince Hazine-i Âmire'den kendisine 150.000 kuruş yardım yapılmıştı (BA, Cevdet-Askerî, nr. 16.697). Ancak cerde başbuğunun malî kaynağın sağlanması ve güvenliğin temini konusundaki başarısızlıkları genellikle azledilmesine sebep olurdu.

Bu teşkilâtın ne zaman kaldırıldığı hakkında kesin bilgi bulunmamakta, ancak hac kafilelerinin güvenliğinin daha sonra düzenli ordularla sağlandığı bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 147, s. 287; nr. 152, s. 210; BA, Ali Emîrî, III. Ahmed, nr. 3261; BA, Cevdet-Askerî, nr. 13.734, 16.697, 29.779, 44.227; BA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 4804; Şem'dânîzâde, *Mûrî't-tevârîh* (Aktepe), II, 13, 23, 43; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), s. 136; d'Ohsson, *Tableau général*, III, 274; Pakalın, I, 310-311; Abdülkarim Râfiq, *The Province of Damascus, 1723-1783*, Beyrut 1966, tür.yer.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1984, s. 58; K. K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, Princeton 1980, s. 10, 110, 137, 167-174.

MEHMET İPŞİRLİ

CEREHOR

(جراخور)

Selçuklular'da ve özellikle Osmanlı Devleti askerî teşkilâtında daha çok geri hizmetlerde geçici olarak kullanılmış olan ücretli asker.

Farsça'da "ücret, nafaka, maaş" anlamlarına gelen *cerâ* kelimesiyle "yiyen, yiyici" anlamındaki *hôr* kelimesinden meydana gelmiştir. *Cerihor* ve *serehor*

şekillerinde de telaffuz edilmiştir. Ortaya çıkışı ve teşkilâtı hakkında kesin bilgi yoktur. İbn Bîbî'de *ecr-hôr*, *cirâhôr*, *icrâhôr* olarak geçen bu zümreden II. Gıyâseddin Keyhusrev 1243'te Moğollar'a, Muînüddin Süleyman Pervâne de Rükneddin Kılıcarslan'a karşı yaptıkları mücadelelerde faydalanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde de Yıldırım Bayezid tarafından Ankara Savaşı'nda (1402) Timur kuvvetlerine karşı Rumeli ve Anadolu'dan, daha ziyade gayri müslimlerden toplanmış cerehorların kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar ihtiyaca göre toplanan en hareketli kesimden gençlerden toplanırdı. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra garîb, azeb ve canbâzân tatifeleri gibi eyalet askerleri statüsüne giren cerehorlar gönüllü olarak alındığı gibi cebren de toplanabilirdi. Fırar olaylarını önlemek için de her cerehor kefile bağlanırdı. Daha sonraki dönemlerde hemen sadece kale tamiri, köprü yapımı, yol inşaatlarında ve maden ocaklarında kullanılan cerehorlar avânız vergisi karşılığı olarak da çalıştırılmışlardır. Nitekim daha 1440'larda cerehorluktan muafiyet belgelerine rastlanmaktadır.

XVI. yüzyılda cerehorlara 4 akçe civarında yevmiye veriliyordu. Belgelerden anlaşıldığına göre bu zümreye genellikle barış dönemlerinde ücret karşılığı, savaş dönemlerinde ise vergi muafiyeti çerçevesinde hizmet gördürülüyordu. Hizmetleri zamanla az ücretli rençberlik ve ırgatlık haline gelmiş olan cerehorlar XVIII. yüzyıldan sonra pek görülmemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 5, s. 292, 349, 373, 606, 641, 642, 652, 664, 687-688, 692; BA, MAD, nr. 7534, s. 1747; Aşıkpaşazâde, *Târih*, s. 77, 155; Oruç b. Âdil, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, s. 33-34, 56, 60, 103, 119; Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341, s. 76, 120-122, 161-162, 187-188; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (nşr. Orhan F. Köprülü), İstanbul 1931 — İstanbul 1981, s. 141-142; Ahmed Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul 1932, s. 121-122; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 105, 111; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, I, 1, 3, 110, 111; Barkan, *Kanunlar*, s. 247, 396-397; a.mlf., "Avânız", *İA*, II, 14, 15; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 183, 227, 276, 278; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 24-25; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1979, I, 78, 270, 426-427, 517; II, 110, 320, 389-390; Tahsin Öz, "Murad I ile Emir Süleyman'a Ait İki Vakfiye", *TV*, I/4 (1941), s. 243-244; Pál Fodor, "The Way of A Seljuq Institution to Hungary: The Cerehor", *AOH*, XXXVIII/31 (1984), s. 367-399; Pakalın, I, 280; III, 175.

ABDÜLKADİR ÖZCAN